

Győri Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája

Egyre több paraszti önéletrajz születik és jelenik meg nyomtatásban. Már divatjelenségnek is vélhetnének akárki, pedig az elmúlt években megjelent alig több, mint egy tucat elenyészően kis szám. Kevés akkor is, ha hozzávesszük a régebben kiadott néhányat, meg a levéltárakban, sőt az asztalfiókban őrzötteket is. Az eltűnő paraszti lét dokumentálása Európa-szerte elterjedt formájának hazai teljesítményei eddig jobbra csak sejtetik, milyen kulturális és tudományos fontossága lehet a műfajnak. Az idős széki parasztasszony, Győri Klára munkája több szempontból figyelmet érdemel. Teljességgel betölti azt a szerepet, hogy a paraszti önéletrajz nem csupán egy fordulatot, küzdelmes élet érdekes megörökítése, hanem társadalomtörténeti és néprajzi tanulságok forrása is. Jelentőségét fokozza, hogy a magyar néphagyomány egyik legtovább viruló közösségének egy tagja, s nem is akármilyen, hanem folklór-életének egyik központi figurája írta.

Győri Klára belülről és olyan szuggesztíven ábrázolta a paraszti világot, ahogyan néprajzkutató valószínűleg még akkor sem volna képes, ha hónapokat és éveket töltene együtt a parasztokkal. A legjobb szociográfus írók műveit közelíti meg. S ha azok politikai indulatai hiányoznak is írásából, érzékeny női szeme számos ponton sokkal többet látott az életből, mint ők. Távoll áll tőlem, hogy bárkivel is összehasonlítva, jelentőségét eltúlozzam, de nem lehet elvitatni tőle, hogy valószínűleg a legjobb kulcsot adta a kezünkbe a széki néprajzi „rezervátum” titkának megfejtéséhez. Személyes kapcsolatokon, egyéni emberi sorsokon mutatta be egy sajátos mikrotársadalom belső mozgató és összetartó erőit, fölfedte legkisebb egységének, a családnak eddig többnyire ismeretlen mozzanatait. A ma is hagyományos viseletben járó széki férfiak és nők szalmakalap alól és fejkendőből kipillantó — a külső szemlélőnek a ruházathoz hasonlóan egyformának tetsző — tekintete mögé ilyen mélyen még senki sem látott vagy látattott.

„Szék város, nagyközség” — lakosai ma is sokszor így emlegetik a helységet. A múlt és a jelen valóságának kompromisszumából született ez a furcsa szókapcsolat. A hajdani sóbányaváros ugyanis lassú hanyatlással előbb kiváltságait, majd a múlt században városi státusát is elvesztette. Ennyit tud nagyon tömören a történetész. A néprajzkutató viszont fölteszi a kérdést, ha az erősen átalakított, nagyméretű gótikus templomon kívül a hajdani nagy múltnak semmifajta helyben található emléke nincs, mit őriz a 20. századi Szék népi kultúrája a városi létből? Az idézett mondáson kívül a népdalban is fölcsendül, például „...megengedje Szék városa...”, a történeti tudat is számon tartja, hogy a falu valaha város volt. De azt nem vizsgálta meg senki, hogy mennyire hatott erre a nyolcvan esztendővel ezelőtt készült történeti monográfia és az egyházi hagyomány, s mennyit őrzött meg a paraszti emlékezet. Nem volna hiábavaló vizsgálni, de sokkal érdekesebb figyelni a már jól ismert öltözködésre, a muzsikára, a táncokra, a törzsi összetartozással vetekedő közösségi szellemre és szokásokra. Ezek megléte, napjainkig tartó élénksége végső soron a sajtáságos múlttal magyarázható.

A széki bányászok, polgárok és szabadalmas parasztok már a nemzeti fejedelemség korában kénytelenek voltak védekezni a jobbágygyá süllyesztés ellen. Nem sikerült, s közben a sóakna is kimerült, nemcsak jobbágyok, de mindnyájan parasztok is lettek. Mégsem mondtak le a jogok visszaszerzéséről, de mást nem tehettek, mint különvalóságukat, környezetüktől eltérő múltjukat kultúrájukkal hangsúlyozták. Különös magatartást, rájuk jellemző öltözködést, viselkedést és értékrendet alakítottak ki. A régi szokásokat nagyon erősen őrizték, keveset változtatták. Védekezésül a föloldódás ellen, egymás közt házasodtak. A szigorú rendnek sokáig valós szabályozó szerepe volt életükben, azonban akkor sem tudtak belőle szabadulni,

amikor már — 1848 után — a feudális szabadalmak helyett a polgári szabadság kínálkozott legalább is elvben mindenkinek egyenlően. A székieknek ekkor már fogalmuk sem lehetett a korszerű polgári létről, a kelet-közép-európai parasztok általános sorsa volt az osztályrészük, s ha akarták, ha nem, nem léphettek ki belőle. Sőt az előrelépést most már akadályozó hagyományokhoz is mereven ragaszkodtak, külső körülményeik majd minden vonatkozásban erősítették elzárkózásukat.

Győri Klára nyilvánvalóan nem látta, nem is láthatta a történelem és saját sorsának összefüggéseit. Viszont pontosan leírta a nagy múltú patriarchális rendet, ami a széki néphagyományt napjainkig megőrizte: a munkát, a szórakozást, a szerelmi életet, az udvarlást, a férfi és nő, az apa és leány, a gazda és cseléd viszonyát; sok-sok fontos mozzanatot megörökített, ami egy közösség társadalmi és biológiai folytonosságához elengedhetlenül szükséges.

A gyermekkor, a családi otthon, ha nem is volt felhőtlen, a későbbi gyötrődések tengeréből nézve a boldogság szigete. Az apa könyörtelen szigorúsága egész életére hatott: „olyan volt a nevelés, a parancs, hogy azt áthágni nem lehetett”. De még a lánykodás esztendei is megszépülnek visszaemlékezés közben, pedig azokat beárnyékolta a háború. Az udvarlás szokásai pedig kemény próbák elé állították a sok legénytől kerülgetett, bizonyára mutató Győri Klárát. De amilyen kérlelhetetlenül ellenállt a legényeknek, oly hirtelen adta be a derekát egy szinte ismeretlen özvegyembernek, mert szép nagy háza volt a főutcán. Számtalanszor megbánta az elhamarkodott lépést, de ami megtörtént, azt a széki erkölcsök szerint nem lehetett visszafordítani. Így öregedett meg örökké dohogó, erőszakos, lusta, iszákos, gonosz lelkű ura mellett, akiről azt írta egy helyen, talán leginkább összefoglalva kapcsolatukat: „Ha nem szólt az fájt, ha szólt, nem volt benne köszönet.” S ha a kívülálló az elfogultságra hivatkozva a jelzők felét túlzásnak is tartja, nem tagadhatja, hogy Filep István rideg és szeretetlen ember volt, feleségétől merőben eltérő magatartású és igényű. Csak a halál hozta el számukra a „megváltást”, több mint fél évszázados házaseset után. Az örökös ellenségeskedés néha elviselhetetlenségig fokozódott. Ilyenkor az asszony a szüleihez futott. Ott azonban nem maradhatott sokáig, mert a gyermekeit különben nagyon szerető apa, mindannyiszor halállal fenyegette meg, ha vissza nem megy, miután ő a házasságkötés előtt eleget figyelmeztette. Szava mindenkor hiteles volt, mintha száz évekel előbb mondta volna egy könyörtelen apa rossz útra tévedt lányának. A maradás különben is kilátástalan lett volna, a falu nem tűrte, azaz nem hagyta szó nélkül az ilyen esetet, Győri Klára pedig nem tudta volna elviselni, hogy a szájukra vegyék őt és a családot.

Később, szülei elhalta után már nem lehetett hazamenni. Túrni kellett a férj mértéktelen zsarnokoskodását és mindenfajta megalázást. Győri Klárának másként is adódott kitörési lehetőség, hogy ezekkel sem élt, jelleme is oka volt. Lánykorában, mint valahány társa, Kolozsvárott szolgált hóstáti gazdacsaládnál. Akkor szerzett ismeretségei évtizedeken át elkísérték. A csábítás, hogy gazdafeleség lehet városon, nem egyszer jelentkezett. Ő azonban nem mert dönteni. Hábозott, nem akart kockáztatni bizonyára azért is, mert a kolozsvári gazdavilág messze idegen volt tőle. A fuvaros, zöldségtermesztő, tejgazdálkodással foglalkozó Hóstát a korabeli erdélyi parasztpolgárosodás élén járt, jóval Szék előtt haladt.

Mind ezek nem mentik saját gyengeségét, ami különös oldala volt rendkívüli erős egyéniségének. Nagy Olga, a kötet gondozója „félreismert társadalmi kényszer”-nek nevezi alkalmazkodását a falu törvényeihez. Győri Klára ugyanis érezte és le is írta helyzete tarthatatlanul szerencsétlen voltát, tudta kívülről is szemlélni, de eleve elrendelésnek vette. Persze nem vallási-dogmatikai értelemben, hanem az évszázados szokások súlya alatt. Mindvégig tartott a „falú szájától”, attól a közösségi szabályozótól, ami valaha a lét fenntartásának nélkülözhetetlenül fontos összetartó eleme volt.

Így öregedett meg Kali néni, ahogyan élete utolsó évtizedeiben hívták Széken. Hagyományos műveltségével a régi századok kultúrájához kapcsolódott. Fialat korában híres, jó táncos volt. Majdnem ötven évig házában adott helyet hétről hétre az

egyik tánc háznak, ahol olyan muzsikát játszottak és olyan táncokat jártak, amelyek őseit talán Bethlen Gábor is hallgatta vagy ropta. Amikor már nem táncolt, mesélt. Édesapja is híres mesemondó volt, Kali néniit „mesefá”-nak nevezi Nagy Olga. Ontotta a tündérmeséket, trufákat, hiedelemtörténeteket. Minden hallott eseményt élvezetes elbeszéléssé tudott varázsolni. Gyerekkorától olvasott, később haragos férje miatt inkább lopva. Mire élményeit a tánc házi fiatalságnak elmondta, még a Boccaccio-novellák hősei is széki ruhába öltöztek. A közeli Kolozsvárnál tovább nem jutott, de a világról sokat tudott így is, mégis hitt a ráolvasásban és abban is, hogy a román pap miséjének varázsa alól, ha kálvinista magyarok is mondták, nincs kibúvó. Miután elkápráztatónak nagy és gazdag hagyománykincsét Nagy Olga hangszalagra rögzítette, megírta önéletrajzát is. Kali néni ekkor azonban már szinte teljesen egyedül van. Házassága magtalan maradt, mostohagyerekei, akiket gonddal és szeretettel nevelt, egyre kevesebbszer tűnnek föl körülötte, teljesen elszegényedett, szinte csak a folklorista látogatók és a szereplés, ami most már nem csak a falunak, hanem rádióinak, sajtóinak, sőt a televíziónak is szól, vidámítják árvaságát.

Az *árvaság* önkéntelenül is fölidézi Bethlen Kata alakját. Azonban még ha kézenfekvően adódnak is — például az egész életen át tartó szakadatlan küzdelem a közösséggel egyénisége fenntartásáért, a rossz házasság végzete, az élet kikerülhetetlen sorsként való fölfogása, vagy akár a vagyont pusztító, jelképesnek is fölfogható tűzvész — hasztalan erőltetés volna párhuzamokat keresni. De a széki 20. századi néphagyomány előképei között bizonyára ott van a Bethlen Katát körülvevő köznemesi kultúra is.

Árva Győri Klára azonban nem volt írónő, de nem lehet elhallgatni remek írói készségét. Nagy Olga egyedülállóan érdekes elemzést végzett. Összehasonlította a mesélő és író Kali néni alkotói módszerét, és megállapította, hogy írás közben — tudatosan és ösztönösen — írói eszközökkel is élt. Ez azonban még akkor sem elég az írásához, ha vitathatatlanul meglevő stílusadottságait is hozzátesszük. Élvezetes, könnyed, a dialektusból frissen irodalmivá emelkedett nyelvezete néhol nyers, de henyéséget nem tűr. Ilyen pompás mondatokat írt le: „Ördögül táncoltam.” „Jaj, de nagy bánat volt a szívemen, de nem szóltam volna egy orszáért egy szót sem.” „Ha a mezőn láttam madarakat repdesni, egy pillanat alatt átfutotta a szemem: megszámláltam s többnyire párost találtam. Ez is fáj, mert abba a percben arra gondoltam, még azok is boldogabbak nálam.”

Hiába lettek volna Kali néninek bármily nagyszerű meséi, kitűnő íráskészsége, ha nincs folklorista, aki megtalálja és megörökítse azokat. Az eddig is többször idézett Nagy Olga, kolozsvári néprajzkutatóé az érdem. Nemcsak a „fölfedezés” tette, hanem az írás elkészítésére való évtizedes biztatás és ösztönzés, majd a sajtó alá rendezés és az elemző-bemutató kísérő tanulmány elkészítése is.

Kali néni könyve figyelmet béklyózó olvasmány, ha úgy tetszik lehangoló, ha úgy tetszik illúzióromboló is. Tavaly nyáron, néhány hónappal a könyv megjelenése előtt meghalt, nem érthette meg, miként fogadja a falu a „visszavágást”, azért, mert bár mindvégig tartott a közösség törvényétől, őt méltatlanul hibás erkölcsűnek és szégyentelennek tartották. A „kibeszélés” szenvedélyét — valószínűleg ösztönösen — bizonyára ez az indulat is hajtotta, az elégtétel, az igazolás keresése. A távoli olvasó erre — akár e sorok írója — talán utoljára gondol, mert sokkal fontosabb, hogy általános érvényű titkokat „adott ki” a faluról. Akkor is, ha az egy színes és kedves világ, melynek fonákágaival megismerkedni akár lehangoló is lehet. Ez azonban nem változtat azon, hogy mutatis mutandis, ez a közösség sok-sok lelki szenvedés árán olyan értékes néphagyományt őrzött meg, amely ma már ezerszer nagyobb közösség kincse lett. (*Kritérium*, 1975.)

KÓSA LÁSZLÓ